

DOBAY PÁL

Az ember múltbeli tevékenysége a Pilisben

Történelem előtti idők

Pilisünk már az őskörök legelejétől „lakott” terület. Nemcsak a tölgy, a bükk, a cser, a vaddisznó, a barázdált csenkesz stb., hanem az ember is „őshonos” e tájon.

A hegység barlangjai és sziklaparkányai kezdetől fogva „kényelmes” lakást biztosítottak a lassan két lábra álló, gondolkodni és összefüggéseket keresni kezdő őseinknek. A csobánkai *Mackó-barlangban* öt kultúrtróceget tártak fel a régészek. Ezek közül a legelső – tehát a legrégebb – arra enged következtetni, hogy ez a hely kb. i. e. 500 000 évvel ezelőtt megjelent vértesszőllősi *előember* téli szállása lehetett. Hasonló leletanyag került elő Tokodon is. E legrégebb pilisi „lakos” összeszedte a körülötte termő gombát és gyümölcsöt, ehhez gyökeret kapart ki egyszerű kőszájával, csigát és maratóját gyűjtött, hogy táplálékát biztosítsa.

Talán évszázadok is eltelték, amíg lassan-lassan ügyesedve-okosodva elfogta a környezetében élő kisebb állatokat, kikapta a patakokban úszó halat, kődobással „lelőtte” a futó vadat, repülő madarat, majd egyszerű lándzsájával, szigonyával, baltájával, később íjával tudatosan becskeresztte és elejtette a körülötte élő állatokat. Ezt bizonyítja a *pilisszántói kőfülke* leletanyaga, ahol az i. e. 38 000 évből származó taránszarvas-vadászok fegyvereire és használati tárgyaira bukkantak a régészek. Hasonló korú a bajtói *Jankovich-barlang*, a Klastrompuszta feletti *Leány-, Legény- és Bivak-barlang* eszközelete is. A kőkorszak idejéből származó eszközmaradványokat – a folyamatos, néha ugyan meg-megszakadó, ám mindig újra induló emberi élet eme tárgyiasult jeleit – mindenütt megtaláljuk a Pilisben és közvetlen környezetén, mivel a természeti adottságok kezdetől fogva nagymértékben kedveztek itt kőkorszakbeli elődeink megtelepedésének és megmaradásának.

A tüzet eleinte félve tisztelő, majd lassan szolgálatába állító ősember az-

tán egyre nagyobb léptekkel haladt a fejlődés útján. Már nem volt elegendő számú – természetkínálta – barlang, sziklaparkány vagy -hasadék, pilisi ősrünk elkezdett „műbarlangot” építeni magának. Kővetket hordott össze és ezeket egymásra téve-illesztve felépítette „családi házáit”. A házépítés célját szolgáló erdei *szedelőkkő* vagy *lelenkő* gyűjtése mind a mai napig ismeretes a Pilisben. A szerszámkészítés, vadászat és halászat után ez a negyedik legrégebb, ma is gyakorolt pilisi tevékenység.

Az ember – a mindig jobbra, szebbre, többre törekvő – rájött e kővek sárral történő *összeragasztására*. Tüze mellett kiégett, majd eső hatására megoltódott *mészsel* ragasztotta össze követit. Így alakult ki az *erdei mésztegetés*. A piliscsabai, piliscesévi, pilisszántói, pilisszentkereszti és pilisszentléleki mésztegető iparos ma is ugyanazal a módszerrel, ugyanolyan formájú kemencével és szerszámokkal dolgozik, mint több ezer évvel ezelőtől „jogelődjé”. Legfeljebb a mészke, a szén, a tűzifa odaszállítására és a kiégett mész elvitele történik traktorral vagy gépkocsival, a termelés számbavételét pedig rovás helyett golyóstollal és nyomtatónyomokon végzik.

A mésztegetés kialakulásával nagyjából egyidős a pilisi *kőbányák* nyitása és művelése, ez a tévesen legújabb kori jelenségnek hitt tájrombolás. A Pilis legtöbb – ma is ismert – kőbányáját nemcsak a romaikak, hanem az őket megelőző székelyek, illirek, pannonok és a kelta néptörzshöz tartozó craviszkusok is használták.

Pilisi ősrünk csak az őskörök vége felé, még inkább az *újkörök* (i. e. kb. 9000-3000) elejétől kezdve épít magának kőkunyhót, ragasztja össze ennek követit eleinte sárral, később mészsel. Így nem volt már annyira az erdőhöz kötve.

Lassan kimerészkedett a hegyek lábánál elterülő nyílt mezőkre, és hirtokba vette a Duna partszakaszainak egyes részeit is. Ezt bizonyítják a *Dömös* közelében és a pilismaróti *Öreg-dűlőben* végzett ásások.

Az újkörök végén és az ezt követő *régkorszakban* pilisi elődünk egyre tudatosabban hagyja el az erdőt, és figyelme a pásztorkodásra, majd a földművelésre alkalmas térségek felé fordul. A legkitűnőbb példa erre a *basaharci* lelet, ahol a sok edénytöredék mellett számos agyagból készített állatszobrocskát is találtak. Ez a régészet nyelvén az állattartás-állattenyésztés számottevő szerepét jelenti.

A *bronzkor* legjelentősebb leleteit a közeli *tokodi* ásások hozták felszínre. E korabeli eszközök még inkább bizonyítják a bronzkori ember földművelő hajlamát, nagy kezűgyességét, fejlett anyagismeretét és művészi érzékének további fejlődését.

A *vaskor* elején, a kora-vaskorban már jól elkülöníthető népek találunk c tájon. A *székelyek* az *illirek* követik, ezeket pedig a *pannonok* váltják fel. A *Dera-patak* völgyében – a Kisváci dűlőtől egészen a Kiskovácsi majorig – egész sor egykorú települést tártak fel a régészek. Ezek lakói – fejlett állattartó-földművelő tevékenységük mellett – kiváló vasolvasztók, kovácsok és szerszám- meg fegyverkészítők voltak. A *Holdvilág-árok* andezitszikláit közül valószínűleg *mágnésvasércet* – magnectitot – termeltek ki, amit a közeli falvakban dolgoztak fel, alakítottak tovább. Ezért feltétlenül ismerniük kellett a *szénégetést* is, hiszen a szénített fa nagyon sokáig a vasolvasztás nélkülözhetetlen eleme volt.

Vaskori elődeink – noha legtöbbször a hegyek közötti vagy a hegyek lábánál lévő fátlan területeken bukkannak nyomaira – ismét „elfedezték” az erdőt, ahonnan vasércet, tűzfát és szénitércet alkalmas fat nyerne. Ellenkezes támadás esetén ugyancsak az erdő nyújt nekik menedéket. Védelmi központjuk – „mentsvárunk” – minden valószínűség szerint a *Kő-hegy* tetején állott. Itt ui. 1938-ban egy hatalmas, fából épült, földsáncokkal jól megerősített *várát* – bástyákkal és lakóépületekkel – tártak fel a régészek. A lenti lapályon szántó-vető vagy iparukat gyakorló emberek veszély esetén könnyen felmenekülhettek a biztos vé-

delmet nyújtó kő-hegyi várba. Még valamely vonzotta vissza a vaskor emberét az erdőbe: a vadászat. Ezenkívül az erdőbe: a vadászat. Ezenkívül az erdőbe: a vadászat. Ezenkívül az erdőbe: a vadászat.

Egy-egy korabeli vadászat története változatosabb volt a mainál, hiszen „puskavégre” jött még az őstulok, amely valószínűleg a tatárjárás idején tűnt el. A jávorszarvas a XVI. század közepéig élt, de elvéve még a XVIII. században is fel-felbukkant ezen a tájon. Az európai bölény a XVII. században pusztult ki. A hód nem sokkal élte túl a vízszabályozások idejét. Vele egy időben tűnt el végleg a farkas, a bütykös hatyú és a pelikán. Apáink, nagyapáink fogtak még a Dunából vizét és tokot. Nekünk legfeljebb már csak mutatóba marad egy-egy bizonyító példány. Századunkban a mérleg másik serpenyőjén mindössze egy vadfaj szerénykedik: a Korzika szigetéről idetelepített muszton.

Ókor

Az írásbeliség kezdetétől – i.e. kb. 3000 – itt élt népek, néptörzsek legjelentősebb tagja a Dunakanyarban a keltákhoz tartozó eraviszkusz törzs volt. Az i.e. III. században meghódították a Duna mindkét partját Pomáztól Szobig. Központjuk – „fővárosuk” – a Gellért-hegy oldalában épült fel. Ők az első komoly pilisi építések és városalakítások. Falakkal körülvett városokban éltek. Legnagyobb pilisi várak a Nagy Csikóvár csücsén állott. Magas színvonalú kézműiparuk, fejlett kereskedelmük el sem képzelhető az írás és számolás tudománya nélkül. Különösen kiűntek a fémek megmunkálásában. Legismertebb – és valószínűleg legnagyobb – településeik Esztergomban és Basaharcon kerültek feltárrásra. Áru-termelésük, iparuk és kereskedelmük megeremeltette számukra az a magas fokú jólétet, amely – a történelem tanúsága szerint – minden esetben egy nép legbiztosabb sírásója. Hatalmukat és erejüket eleinte csak a dákok gyengítették, akiknek pilisi meglepedéséről Pomázon vannak adataink. Végző hanyatlásuk időszámításunk kezdete

tájjára tehető, amikor a rómaiak vették át az uralmat fölöttük.

Az egyre erősödő római befolyás Vespasianus császár uralma (i.sz. 69–79) alatt jut el odáig, hogy befejeződik a Dunántúli, majd az egész Pilis jobb partján a védelmi vonal – a limes – kiépítése. A Római Birodalom kultúr-, illetve hadmérnökei kiválóan oldották meg ezt az akkor sem könnyű feladatot. A Dunakanyar két végpontján – Aquincumban és Brigetioiban (ma Komárom-Szőny) – erős, nagy létszámú, jól felszerelt légiós tábor létesítettek. Ezek között kisebb katonai objektumokat találunk: Ulcisia Castra (Szentendre), Cirpi (Dunabogdány), Visegrád-Sibrik domb, Szent Mihály-hegy Zebegegy határában (ez kivételesen a Duna bal partján állott!), az Esztergom-Pilismarót közötti Hídeglelős kereszt, Solva (Esztergom), Tokod, Nyergesújfalu, Almászfűzfő. Egy-egy ilyen erősített tábor között, fényjelnyi távolságra, kis őrtornyokat – burgusokat – építettek, illetve tartottak fenn. Így biztosították a birodalom itteni határát több, mint három és fél évszázadon keresztül a szomszédos keleti-északkeleti quádok és szarmaták ellen.

A rómaiak azonban nemcsak a fenti – máig megcsodált – erdővonalrendszert építették ki, hanem cvvel párhuzamosan – sőt valószínűleg ezt megelőzően – pompás hadiutakat is létesítettek: végig a Duna jobb partján, Aquincum-Dorog-Brigetio között és keresztül a Pilisen is. E legutóbbi egyik mellékága Pilisszántón leágazva, Pilisszentkereszten át felvezetett a Dobogókőre, ahol szintén őrtorony állott. A legnagyobb kulturmérnöki-építészeti alkotás kétségtelenül az a Duna-híd volt, amely a mai Nógrádverőcénél vezetett át a folyamon, összeköttetést teremtve a szomszédos barbárokkal, akikkel békeidőben kereskedtek is az itt élő rómaiak.

Az erdőföldmennyviszonyok, a jól átgondolt úthálózat és e híd mögött elsősorban nyilván hadászati szempont hozódott meg. Ám ne higgyük, hogy valamennyi itt élő római kizárólag csak katonai lett volna. A termékeny völgyekben ugyanis egész sor mezőgazdasági jellegű település – villa rustica, vicus – épült fel. Tucatjával ismerünk ilyenek

ket Pomáz (Tavan-dűlő, Dolina, Gyopár-forrási út melléke) vagy Szentendre (Sztaravoda és a mai tájmúzeum) határában.

A rabszolgatartó, tehát nem dolgozó, ezért fokozatosan enerválódó római társadalom ugyanarra a sorsra jutott, mint elődje, a kelta-eraviszkusz nép. Dunántúli – pannóniai – pozícióját elcinte csak gyengítette, majd végleg elsöpörte a hun előretörés. Az V. század derekéra végleg elhagyták vidékünket a rómaiak.

Középkor, az önálló magyar állam megalapításáig

A Római Birodalom bukása évében – 476 –, amely egyúttal az ókor végét, illetve a középkor kezdetét is jelenti, már végérvényesen hun uralmat találunk a tájon. A lakosság természetesen nem cserélődött ki teljesen.

A nomád életvitél, helyhez nem kötött, pásztorkodó-vadászó hunok tárgyi emlékeit még nem ismerjük vidékünkön. A részben sűrűn ide érkezett gótok szórványos sírjai azonban fel-felbukkannak a római települések közvetlen közelében.

A harmadik „átutazó” nép – hiszen a történelemből ismert népvándorlás korát éljük – az ismert germán néptörzshöz tartozó longobárdok ezen a tájon. Itt-tartózkodásukról mindössze egy nagy temető tanúskodik Szentendrán (a pomázi beköntűt kezdeténél). A longobárdoknak egyszerűen nem volt idejük tovább alakítani a Pilis térségein, mivel fölöttük 567-ben az avarok vették át Pannóniát és ezzel együtt Pilisünket is. Kezük nyoma szintén nemigen maradt rajta a tájon, hiszen ők sem tanyát verő, gyökeret eresztő nép voltak. Megszálltak a még mindig jó állapotban lévő római utakat, és vámat szedtek az erre járó kereskedőktől. Csupán temetőik bizonyítják hajdani ittélüket (Pannónia telep, szentendrei Duna-part és Barackos út, Visegrád, Pilismarót Óregek-dűlő és Basaharc).

Az avar birodalmat Nagy Károly hadai semmisítették meg a VIII. század végén. E kor – Karoling-kor – szintén csaknem jeltelen a tájon, mivel rövidesen a szlávok következnek. Róluk – az írott történelem lapjain kívül – a nagy számban megmaradt falunévek is tanúskodnak. Csak egyetlen jellem-

zsf példa erre: Bucmuu zopog (Viszsj gorád, jelentése: felsőbb vár) – Viseg-rád.

Honfoglaló őseink 895-97 között fokozatosan vették birtokukba az Alföldet. 900-ban foglalják el a Dunántúlt; részben az itáliai kalandozásból visszatért sereg, részben a Dunán átkelő seregek. Leverik a területre szintén számító *morvákat*, és kezdetül fogva együtt élnek az itt talált avarokkal, szlávokkal és morvával (e legutóbbiak régi magyar neve: *marót*, marótok).

Kezdetben *Székesfehérvár* volt a fejedelmi székhely, de a kalandozások kudarcai után az Árpádoknak új, meg-

felelőbb „fővárost” kellett keresniük megalapítandó új államuk számára. *Géza fejedelem* – I. vagy Szent István királyunk édesapja – 970 után átteszi székhelyét *Esztergomba*. Az esztergomi Várhegy ugyanis jól védhető; gazdaságilag is, katonailag is, kereskedelmileg is fontos úthálózat mentén, illetve csomópontjában fekszik. Legelső, Európa-szerte ismert és elismert, mai napig számon tartott, királyunk kisebb legendájából – a Legenda minorból – tudjuk, hogy ő már Esztergomban, a Pilis tövében született. Ugyanitt koronázták királlyá 1000-ban, és itt rakta le az önálló magyar állam alapjait.

Önálló országot megteremtő, azt fenntartani, sőt gyarapítani képes pilisi magyar elődeink legnagyobb – máig ható – cselekedete kétségtelenül az *álmalapítás* volt.

A magyar történelem – tanulmányainkból is jól ismert – diplomáciai, egyház- és társadalomszervezési, gazdasági, katonai, közigazgatási és politikai eredményei, valamint európai rangú építészletünk, művészetünk, tudományunk és technikánk mind-mind ebből a faji képességből következik.

Ez nemzeti önértetünk és világhírnévünk alapja is.

Múltunk becsülése

Sopron, Templom u. 4.

Gyönyörűen felújított udvarbelső. A falon tábla hirdeti, hogy itt található a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem múzeuma.

Néhai Antall József miniszterelnöki rendelettel sorolta az ország kiemelt műemlékei közé. Győr-Moson-Sopron megye 17 kiemelt műemléke közé tartozik.

A volt Eszterházy tulajdonban lévő épületben számlálták az 1921-es népszavazás szavazócédlúját. Jobb helyre nem is kerülhetett volna a múzeum. Jelentős FM támogatással, az Egyetem segítségével 1993-ban sor kerülhetett az avatásra.

Az installációt *Órsi András* bányamérnök ajándékként készítette. Az emléktárgyak elhelyezését *dr. Ráczné Schneider Ildikó*, a múzeum igazgatója és *Kálmán Éva* restaurátor készítette.

A gyűjtemény közel negyede az 1900-as párizsi világkiállításon is bemutatásra került. A kiállításon a selmeci Főiskola Erdőhasználat és Iparműtani Tanszéke aranyérmert nyert.

Az érdekesebb és fontosabb darabok:

- megkövesedett, kovásodott farcszek (20-25 millió évesek);
- 2 db növényeket bemutató görög főlia;
- görög gyalu (i.e. 3000 körüli időkbeli) másolata;
- Leonardo da Vinci által tervezett vízajtásos fűrészmódellje;
- oklevelek a múlt század közepétől kezdődően a századfordulóra;
- Európa legújabb erdőterképe (1992-ben szatelit felvételek felhasználásával készült);
- egyenruhák, diáklapok, valétálási és diákéltel kapcsolatos relikviák (Jakoby László grubnje, 1887-es üvegkorso, 1914-es valétabot stb.), sportfémek;
- Krippel Móric szerkesztette szögfelrakó (1892) és az érte kapott oklevelek, plakettek;
- népszavazási emléklap;
- atilla és erdészkarlaj;
- földmérés és térképkészítési műszerek, eszközök a múlt századból;
- Belházy-busszola (egészen ritka!);
- 1808-as, 1811-ben záradékoltd erdészeti tüzemterv;

- Lazius 1556-os Magyarország térképe;
- magpergető ház modellje (Vadas könyv szerint);
- selmeci, kb. 130 éves maggyűjtemény 6 darabja;
- erdőművelési szerszámkészlet (századforduló körüliek);
- 2 db selmeci rovargyűjtemény, kb. 120-130 évesek;
- századforduló körüli erdővédelmi eszközök;
- múlt század végi selmeci baltagyűjtemény és fűrészek;
- az első egyszemélyes motorfűrészek (Druzsba és Stihl Contra);
- melléktermékeket bemutató rész (régii lőporszaruk, taplódlszek, gyantázó eszközök stb.);
- közelítő eszközök, modellek (ez utóbbiak a párizsi kiállításról, sok mással együtt);
- 4 nagyméretű teraszszal a Nagy-Magyarországon működő létesítményekről: úszató, csúszató, erdei vasút- és drótkötélpálya – készítette *Budavári István* formatervező iparművész;
- selmeci gépmodellek;
- fából készült eszközök;
- Magas-Tátra győgyönnvényei két kötetben, bőrkötéses formában az 1850-es évekből;
- Mária Terézia erdőrendtartása 1770-ből;
- „A fának és erdőknek neveléséről és megtartásáról való rendelet”, Pozsonyban nyomtatott 1770-ben. Fajmetszetben a vágások rendje;
- 10 db-ból álló madárgyűjtemény, 1842-ben *Feichmann Rudolf* vásároltatta (régibbi). Egészen jó állapotban van.
- 150 éves dendrológiai oktatási segédanyag. Kőnyv formájú. A doboz a fának minden irányú metszetét mutatja. Belül a mag, csíra, csemete, virág, fontosabb károsítók;
- *Róth Gyula* oklevele 1898. október 29-én készült. Erdészeti államvizsgálati bizonyítvány.

Aki szeret kalandozni a múltban, aki megnyugtató az emlékek közötti csodálkozó barangolás, aki szereti a múzeumok semmivel össze nem keverhető „állatát” szívní, jöjjön, töltsön el egy órát a tárlok között, s lélekben levett kalappal tiszteleghe az elődök munkája előtt.

Köszönet a szervezőknek.

Pápai Gábor

HORVÁTH ISTVÁN

Klasmompusza – a pálos rend bölcsője*(Adatok a pálos rend kialakulásához)*

Az elmúlt években Esztergom környékének középkori településtörténetét tanulmányozva három monostor került vizsgálódásaink körébe. Ezek közül kettő – Dömös és Pilisszentlélek – a történeti források adataival egyértelműen egyeztethető, azonosítható volt, s ezt a korábbi kutatás már el is végezte. Harmadiknak, a Pilis-hegy nyugati oldalán, a mai Kesztlőc-Piliscsév és Piliscsaba közt fekvő klasmompuszi rom azonosítása azonban a korábbi kutatások eredményeképpen nem volt végeleges és egyértelmű.

Ezt a romot történetíróink és a néphagyomány több, a környéken egykor megtelepült szerzetesrend kolostorával próbálta már azonosítani. A múlt századi néphagyomány (1827) egyrészt a templomosok, másrészt (1864) a benecések monostorának tarotta. Fényes Elek, Hunfalvi János, Reiszig Ede, Gerece Péter, Osváth Andor, Genthon István stb. pálos kolostornak tartották, azzal a helytellen megjegyzéssel, hogy itt temették el II. Endre király feleségét, meráni Gertrúdot. Mások, mint Sinka István, Szepessy Géza és az újabb kori kesztölci néphagyomány a ciszterciák pilisi apátságával – Gertrúd királyné valódi temetkezési helyével – azonosították.

A XIX. században Klasmompusztán még látható romok a XX. század elejére eltűntek a föld színéről, s csak a pusztja neve őrizte meg egy kolostor emlékét. A maradványok részletes feltárását 1961-ben Méri István végezte el; az ásátás során a kb. 80x80 m kiterjedésű, eredetileg kőfallal körülkerített lejtős hegyoldalon egy kis méretű, nyújtott szentélyű, gótikus szerzetesi templom, a *templom északi falához csatlakozó monostor-épület* falmaradványai és házikápolnájának szentélyrészlete került elő. A gótikus falak mellett és alatt korábbi falmaradványokat, illetve XIII-XVI. századi sírokat is találtak. A monostor egészének feltárására – sajnos – nem volt mód. A feltárt részletek, a régészeti leletek és történeti források alapján Méri István egyértelműen elvetette a ciszterci eredet lehetőségét, és bár mint lehetőséget felvetette, hogy a romok johannita eredetűek is lehetnek, a kérdést – a további ásátások eredményeire számítván – nyitva hagyta.

Mivel az ásátások folytatására egyelőre nem került sor, a dorogi járás régészeti topográfiájának elkészítése során meg kellett vizsgálnunk a környék középkori településtörténetét és a rom eredetét. Régészeti terepbejárásaink eredményeinek a történeti forrásokkal való összevetése során nyilvánvalóvá vált, hogy Klasmompusza környékének települési képe a középkorban más volt, mint azt a ma meglévő települések alapján korábban gondolták.

A környező terület elpusztult középkori településeinek felkutatása, azoknak az okleveles adatokkal való azonosítása, a környék középkori birtoklástörténetének áttanulmányozása meglepő eredményre vezetett: kiderült ugyanis, hogy egyes – elpusztult, majd újratelepült – falvak (pl. Leányvár – a középkorban Valmód vagy Csév – ma Piliscsév) a középkorban mai helyüktől meglehetősen nagy távolságban fektettek (a számukra fontosabb Csév például mai helyétől 5 km-nyire nyugatra). A hiteles középkori települési kép ismeretében másképpen kellett értelmeznünk az eddig is ismert történeti források határleírásait, birtokok, utak elhelyezkedésére utaló adatait.

Mivel a fentiek értelmében a mai Piliscsév helyén a középkorban nem állott település – azaz Kesztlőc és (Pilis-)Csaba egymással határosak voltak –, egy 1393-ban kelt (és alább még részletesebben tárgyalt) oklevél leírásából arra lehetett következtetni, hogy a mai klasmompuszi romok az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendnek, a pálosok Szent Keresztről nevezett ősmonostorának maradványaival azonosnak.

A pálos rend történetéről és kialakulásáról részletesen beszámolt Gyöngyössi Gergely pálos rendfőnök 1520-tól összeállított okleveles adatgyűjtése, illetve az 1530 körül írt „Vita Fratrum” című kézirat, valamint Eggerer András 1663-ban nyomtatásban is megjelent pálos rendtörténete. Ezek

REMÉNYIK SÁNDOR

Romon virág*Visegrádi fénykép, Imre Gyurinak*

Körül feketecspikés romfalak...
Sziklába markol még a gyökerük.
A Duna ballag a várhegy alatt
S a nap a málló kövek közé sűt.
Nem ostromol, csak besetél a szél,
Itt-ott tárog egy kapubelőzet,
Messziről ide kékel a Pilis,
A régi méltóságból ez maradt.
Nap, szél, Duna, és messze kitekintés:
Nagy Lajos udvarából ennyi csak.

Körül feketecspikés gyász-falak.
Mily otthon ez? Mélabú otthona.
Olyan, mint a darabokra tört gyűrű,
Mint a megrepedezett korona.

Ó, életünk, rom-életünk,
Lehetné volna te is korona.

Feketecspikés gyász-falak között
A várkút – mondják: feneketlen mély,
Vagy legalább is a szirt gyökeréig,
Várhegy talpáig, Duna-szintig ér.
A kút torkára kő-káva szorul,
A kő-kávát meg érc-lemez fedi,
Rajta lakat. Tán jó, hogy nem lehet
Múltunkba mélyen letekinteni.

Az érc-fedőn, a múlt érc-takaróján
Egy kistű ül, és kacag, kacag...
Lógatja lábát... Szinte hallani
E hímبالódozó vig harangokat.
Nem sejt vidám ülőhelye alatt
Várkutat, iszonyú mélységeket –
Harangoz... E harangszó, ha leér:
Megcsiklandozza lent a nagy vizet.
Mit neki repedezze és romok!
Csak Dunát érez, szelet és napot,
És hátha elvisz nevető szemében
A Pilis kékjéből egy darabot.

Nézzük, és egybeölelünk vele
Távol hegyet, szelet, napot, Dunát,
Nézzük, és e látástól elfelejtjük
Életünket, a tört rom-koronát.
Lehet rom, és lehet reménytelen:
Virág nő rajta mégis: friss virág!

a rend kialakulását a következőképpen mondják el:

A rendalapító Boldog Özséb Esztergomban született. Pappá szentelése után hamarosan esztergomi kanonok lett, s már ekkor szoros kapcsolat tartott fenn a közeli pilisi erdőkben a XIII. század elején elszaporodott remetékkel, akik gyakran felkeresték őt Esztergomban. A tatárjárás után 1246-ban javadalmáról lemondott és Báncsa (Vancsai) István érsek hozzájárulásával a Pilisbe vonult remetéskedni. Itt, Szántó közelében, a „hármás barlangnál” („non procul a Szanto, iuxta speluncam triplicem”) maga köré gyűjtötte a remetéket. 1250 táján a barlangok közelében templomot és monostort alapítottak a Szent Kereszt tiszteletére.

Hogy a társulatnak szabályai legyenek, a Pécs melletti patácsi monostor szintén remete eredetű szerzeteseinek a pécsi püspöktől nyert reguláját kezdték használni, s rendjüket „Szent Pál első remete rendjének” nevezték. Az 1256. évi esztergomi zsinaton Özséb, már mint a rend főnöke (provinciális) jelent meg. 1262-ben Rómába ment, hogy a pápától a rend megerősítését (elismertetését) kérje, illetve megkapja számára Szent Ágoston reguláját. Bár a curiában, Aquinói Szent Tamás pártfogolta ügyét, csupán annyit sikerült elérnie, hogy Orbán pápa megbízta Pál veszprémi püspököt (akinek egyházmegyéjéhez tartozott a Pilis-hegység területe), hogy vizsgálja meg a remeték kérelmét, s ha úgy találja, hogy van miből fenntartaniuk magukat, engedélyezi nekik Szent Ágoston reguláját. Mivel azonban a társulat megfelelő vagyonnal nem rendelkezett, Pál veszprémi püspök 1263-ban – a pápa felhatalmazása értelmében – maga adott nekik regulát. Ebben megszabta bűjtjeiket, az istentiszteletre vonatkozólag pedig a székeskáptalanok kanonokjainak szabályait írta elő nekik. Egyházzójogilag a megyéspüspökök joghatósága alá rendelte őket, kötelezve az egyházmegyei zsinaton való részvétellel, illetve arra, hogy a megválasztott rendfőnökök a megyéspüspöknek mutassák be megerősítés végett. Végül meghatározta a monostorok számát, név szerint is megnevezve az egyházmegyéje területén állókat. Pál püspöknek ez a felsorolása azért érdekes számunkra, mert a rend akkori központját, a veszprémi egyházmegye területén álló szent Kereszt monostort nem említi. Ezt egye-

sek azzal magyarázták, hogy a Szent Kereszt monostor ekkor még nem készülhetett el, holott csupán arról van szó, hogy az, bár a veszprémi egyházmegyében fekiüd, egyenesen az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. Ezt igazolja az a tény is, hogy például István rendfőnököt (1290-ben) az esztergomi érsek erősíti meg tiszteiben, és István 1294-ben az esztergomi zsinaton jelenik meg.

Ennyit röviden a rend kialakulásáról. Lássuk most, mely adatok támogatják a klastrompusztai rom pálos eredetét?

1. A rend történetírói Szántó mellett, illetve Esztergom közelében állónak említik a Szent Kereszt monostort: a klastrompusztai rom pedig Szántó közelében, Szántó és Esztergom között fekszik.

2. A monostort a remeték korábbi lakóhele, a „hármás barlang” közelében építették. – A romok közelében (kelet felől) emelkedő Csévi szirtekben 420-440 m tengerszint feletti magasságban, egymás mellett három barlang található: a Legény-, Leány- és a Bivak-barlang. 1968-ban – a remeték nyomainak kutatása céljából – kisebb ásatást végeztünk a Legény- és Leány-barlangban. A tágas, emberi lakás céljaira alkalmas barlangokból, illetve az előterükben lévő „hányókból” az Árpád-kori lakottságot bizonyító XII-XIII. századi edénytöredékek kerültek elő.

3. A pálosok Szent Kereszt monostorának birtokai a Pilis-hegy nyugati oldalán terültek el, és Kesztölc, Csév, illetve (Pilis-) Csaba falvak határához tartoztak. 1274-ben, 1308-ban, 1336-ban, 1376-ban kesztölci, 1307-ben, 1332-ben, 1358-ban, 1455-ben csévi, 1393-ban csabai birtokaikat említik.

Az 1393. évi – váci káptalan által kiállított – oklevél, amely az esztergomi káptalan és a ... „Szántó melletti Szent Kereszt egyházban lakó remete testvérek” ... közti birtokpert tárgyalta, azzal a megjegyzéssel zárult, hogy a két fél közt vitatott erdő és szántóföld területet egy nagyjából északraól dél felé meghúzott határvonallal kettéosztották úgy, hogy annak keleti fele a pálosok csabai birtokához, nyugati fele pedig a káptalan kesztölci birtokához tartozik. A határvonal leírása perdőnt bizonyította a klastrompusztai rom pálos eredetének, ezért ezt a részt szó szerint közöljük: „A határok (határje-

lek) pedig, amellyel a fent leírt szántóföldet és erdőt egymástól elválasztják... ilyen rendben következnek: az első és legfontosabb az említett Keztelech és Chabya birtokok felett emelkedő Kewrestőnek (Körismál) nevű nagy hegy lejtőjének – amelyet ti. Kewresmal-erezteye lejtőnek neveznek – közelében áll, itt két földhalmot emeltek, innét egyenesen dél felé halad és ezen hegyről leereszkedve egy bizonyos úthoz ér, amely mellett két föld-jelet emeltek, innen az úton halad tovább, majd nyugat felé fordulva egy szántóföld végéig újabb föld-halmot emeltek. Innét ismét dél felé megy és átlépve egy bizonyos másik utat, amely az említett Keztelech-ről a mondoti Szent Kereszt egyház kolostorához vezet (pergendo ... aliam viam de dicta Keztelech ad Claustrum dicte ecclesie sancte Crucis ducentem), az út mellett két föld-jelet készítettek. Innét balra fordulva jórészt az urdukgewehatha (azaz: Ördögköveháta) nevű hegy magaslátán halad tovább” ... majd érinti a Zeketarla nevű sánctot, a Kezewanthe nevű bérct, a Gyurhegmey, majd a Mewezanthe nevű sík szántóföldeket, eléri az Esztergomból Budára vezető nagy utat (a későbbi Bécsi út!), ezen áthaladva egy Balwanhat nevű bérchez, majd a Mychelethrethe nevű mezőig halad és itt más, szomszédos birtokok (ti. csévi birtokok) határánál megzödi. (Az egyezség ugyanis a csévi birtokosok: Csévi Sáfár István fiai és unokái hozzájárulásával történt meg.)

A fentiek szerint tehát a határvonal a Kesztölc és a mai Klastrompuszta közti területet osztotta ketté; a hegy lábánál vezető második út a pálosok Szent Kereszt monostorához, azaz a mai Klastrompusztáira vezetett. S mivel Kesztölc- és Csaba (illetve Szántó) között más rom nem ismeretes, csak a klastrompusztai, ennek kell azonosnak lennie a pálosok első monostorának maradványaival. A határleírásból következik egyúttal, hogy a mai Klastrompuszta, illetve a Fekete-hegytől dél-délnyugati irányban meghúzott vonaltól délkeletről eső terület, azaz a mai Piliscsév teljes határa a középkorban lakatlan erdő és szántóföld volt és – mint pálos birtok – (Pilis-) Csabához tartozott. Az oklevélből levonható következtetést támogatja az a tény, hogy a mai Piliscsév egész területéről (egy a

keleti határában talált kisebb, kora Árpád-kori – X-XI. századi – nyomtól (eltekintve) egyetlen középkori leletet, vagy lelőhelyet nem ismerünk. Kisebb középkori település nyomát találtuk viszont a klastrompusztai rom közelében, a tőle északra elterülő völgykatonában, a ma „Simon halála” néven ismert hatalmas sziklatorony alatt. A kis középkori település minden bizonnyal azonos azzal a királyi hadak által elpusztított üres és lakatlan földdel, melyet IV. László király a Szent Kereszt monostort ért károk ellenértékéért 1289-ben adományozott a szentkereszt-i pátosoknak. Gyöngyössi Gergely Inventáriuma arról tudósít, hogy a monostor közelében fekvő és már IV. Béla által adományozott földet Hewkew (Üllőkő?)-nek nevezték, s ezt 1289-ben IV. László ismét nekik adta, 1291-ben pedig III. Endre király megerősítette őket e birtokukban. Mivel az elpusztult település feletti, üllőhöz is hasonlítható sziklát még a XVIII. században is Üllőkőnek nevezték, a települést a Szent Kereszt monostor Üllőkő nevű birtokáival azonosíthatjuk.

4. Fontos adatot szolgáltat a rom eredetére nézve az esztergomi szandzsák 1570. évi összeírása is. Mivel a monostor 1526-ban elpusztult, ebben az időben már csak romjai állhattak. Az adóösszeíró először Kesztlőc falut említi meg, amelynek az első török pusztítást átvészelő – tehát a környéket is jól ismerő – magyar lakosait név szerint is felsorolja, majd a következőket írja: „*Szen Kereszt pusztá, az előbbi falu mellett.* Nincs a dertferben. Lakatlan. Birtokolja Memi aga.” – Fekete Lajos útcében a Bajót melletti Péli-föld-Szentkereszttel azonosítja ezt a pusztát, holott a leírásból világosan következik, hogy „az előbbi falu (azaz Kesztlőc) mellett” feküdt, s a helyben maradt lakosok a Szent Kereszt pusztá névben az egykori Szent Kereszt monostor nevét őrizték meg. (Nem vonatkozhat ez az elnevezés a Kesztlőc közelében, a Pilis-hegy tülös oldalán, az egykori ciszterci monostor romjai mellett lévő mai Pilisszentkeresztre sem, mivel a Pilis-hegy keleti oldala nem tartozott az esztergomi szandzsákhoz.)

5. Végül a rom pálos eredetét igazolja a monostor és templomának jellegzetesen pálos alaprajza és elhelyezkedése is. A pálos építészettel foglal-

kozó Ádám Iván nyomán a fő jellegzetességeket az alábbiakban összegezhettük: *a/* a monostor magányosan áll, többnyire völgy nyugati vagy déli oldalán (itt a déli oldalon), kissé emelkedett helyen; *b/* a hegyi monostorok nem kiugró hegyfokon, hanem védett, takart dombnyúlványon, gerincek horpadásaiban állnak, legtöbbször *c/* források mellett, s a közelben halastavat létesítenek (középkori eredetű halastó a klastrompusztai romok közelében északnyugatra fekvő, ma Királyné tavának nevezett duzzasztott tó); *d/* a templomok általában kicsinyek, kőből épültek, hosszú szentéllyel, többnyire sokszög-záródással, torony nincs a templomon, és *a monostor mindig a templom északi oldalán fekszik.*

Ezek a megállapítások a klastrompusztai romra mind ráillenek, és talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy ezen alaprajzi és építészeti sajátosságok a helyi földrajzi adottságok miatt éppen itt, az első monostornál alakultak ki, és innét terjedtek szét az egész országban a pálos rend körében.

A Szent Kereszt monostor 1250-től 1304-ig a rend központja volt. Ebben az időben itt székelt a rendfőnök (generális), aki mellett a monostornak külön főnöke (prior vagy perjel) is volt. Őzséb főnöksége (1250-1270) idején Benedek volt a monostor perjele, akit Őzséb halála (1270. január 20.) után rendfőnökké választottak. 1285-ben királyi hadak égették fel a rendházat. (Talán e tűzvész utáni *átépítés alkalmával* kapta a templom *jelentős gótikus alaprajzát.*) 1287-ben a Szent Kereszt monostor szerzeteseivel népesítették be a Szent Lélekről nevezett pálos monostort. (Pilisszentlélek határában láthatók ennek romjai.) 1289-ben a korábban okozott károk megtérítésére IV. László király nekik adományozta a már említett Üllőkő földjét. Benedek 1290-ig kormányozta a rendet. Halála után István, Őzséb kedves tanítványát választották az új generálisnak, aki megerősítést Lodomér esztergomi érsektől mint megyés püspöktől kérte, majd 1294-ben részt vett az esztergomi egyházmegyei zsinaton is. Ugyancsak István volt az, aki megbízta a Szent Kereszt monostor új priorját, Lőrincet, hogy az esztergomi egyházmegyében élő pálos szerzetesek (és a még jelentős számú remeték) ré-

szére – a veszprémi, illetve a pécsi püspökhöz hasonlóan – külön szabályzatot kérjen az esztergomi érsektől. Lodomér érsek 1297-ben el is készítette részükre az új szabályzatot, amit aztán az egri püspök is átvett egyházmegyéjében.

Ugyanebben az évben említik Péter esztergomi kanonokot (Pascasius nyitrai püspök unokaöccsét), aki kanonokságról lemondott és a szentkereszt-i pálosok közé lépett. István generális 1300-ban halt meg, s őt is – mint két elődjét, Őzsébet és Benedeket – a Szent Kereszt monostorban temették el. Az új rendfőnök, a korábbi prior, a szintén esztergomi származású Lőrinc lett, aki 1304-ben új monostort alapított Buda mellett Szent Lőrinc tiszteletere, s hamarosan ez a monostor lett a pálos rend végleges központja.

A Szent Kereszt monostor korábbi jelentőségét és rendi központ szerepét nemcsak az a tény bizonyítja, hogy itt alakult meg a rend, hogy itt székelt és itt temetkezett az első három generális, hanem az is, hogy a pálosokat még a XIV. század első felében is gyakran a „*Szent Kereszt remetének*” nevezték. Így hívta őket Gentilis pápai követ, de XXII. János pápa is egyik 1323. évi oklevelében: „*fratres S. Pauli primi Eremitae, alias dicti de S. Cruce in eremo*” nevezi őket. 1308-1309-ben Lőrinc generális – Gentilis közbefjárásával – kieszközölte a rend számára Szent Ágoston reguláját. Ezzel, illetve az 1309. évi constitúciókkal a rend kialakulása befejeződött, a központ pedig a budaszentlőrinci pálos monostor lett.

A Szent Kereszt monostor későbbi történetéről viszonylag keveset tudunk, mivel levéltára – a rend levéltárának jelentős részével – a török pusztítás áldozata lett. Legfőbb forrás itt is Gyöngyössi Gergely rendfőnök XVI. század eleji rendtörténete, illetve oklevél-kivonatai. Ezek szerint Lőrincet egy Márk nevű perjel követte Szentkereszten. 1336-ban Kilián, 1346-1353 között Miklós, 1368-69-ben Trisztján voltak a monostor perjelei.

Krampecher László szerint 1374 után nem említik Szent Keresztet. Ezzel szemben 1376-ban Gergely, 1393-ban István, 1396-ban Egyed, 1421-ben Lőrinc nevű perjeleiről hallunk. 1448 táján a Szent Kereszt és Szent Lélek monostor közös tulajdonát képező há-

zát említik Budán. 1445-ben a szentkeresztí Jakab fráter (mint a szomszéd birtokos képviselője) részt vesz az esztergomi káptalan csévi birtokában való beiktatásán. Az épület átféptéséről a XV. századból is ismerünk adatot: 1471-72-ben Szántói Ambrus esztergomi prépost ámbitust építtetett a monostorhoz.

A Szent Kereszt monostort – a többi pilisi monostorral együtt – valószínűleg már 1526-ban felégette a török. A lassan pusztuló, omladozó romok 1570 táján még fenntartották emlékét a „Szen-Kereszt pusztá” elnevezésben. A maradványokat utóbb meghódította a természet, bokrok, fák nőttek a középkori épületromok felett. Ezzel magyarázható azután, hogy a török kiűzése (Buda felszabadítása, 1686) után az elpusztult monostorait kereső, a környéket nem ismerő, idegen származású

pálos szerzetesek nem találták meg a Szent Kereszt monostor elrejtett maradványait. Helyette a jobban látható és könnyebben hozzáférhető, a Pilis-hegy keleti lábánál álló ciszterciata apátság romjait vélték a Szent Kereszt monostor maradványainak. Így került az egykori ciszterciata rom és környéke a pálosok birtokába, és így alakult ki róla az újkori pálos eredet-hagyomány, mellette pedig a mai Pilisszentkereszt község, holott a valóban pálos eredetű rom a hegy túlsó oldalán rejtőzött.

A XX. századra a hatalmas természetű, évszázados szilfák és tölgyek árnyékában csak néhol bukkant elő egy-egy kőfal részlete a földből, s csupán a hely „Klastrompuszta” elnevezése (az esztergomi káptalan majorsága) utalt az egykori monostorra a régészeti kutatások megindítása előtt. A feltáró munkák – sajnos – befejezetlenül ab-

bamaradtak, s így továbbra is a föld mélye rejtja az egyetlen magyar eredetű szerzetesrend, a pálosok első monostorának jelentős maradványait, melyek között valahol ott nyugszik Warsányi István pálos szerzetesnek a monostor alapításáról szóló, kőbe vésett, szép, hexameteres verse is:

Egykor az úttalan pusztáknak útjain járva / Nagy hegyek alján kis kunyhókban laktak atyáink, / s barlangok rejtették őket el a világtól. / Boldog Őszéb, ez a szent ember, remete, pap, emelte / Itt a Keresztnek tiszteletére ezt a monostort, / Jöttek is ide hozzá a testvérek seregestől, / S elhagyva a magányt kezdtek közös életet élni. / Innen terjedt szét a világra Remete Szent Pál / Rendje, amelynek hófehér a ruhája s a lelke. / Nagy folyamok is ilyen kicsi forrásból fakadhatnak.

Kedves Olvasó!

Hallott már a Visegrádi Fűvészkert-ről?

Keresse fel, ha még nem ismeri a Dunakanyar e gyöngyszemét!

Történelmünket idéző visegrádi műemlékektől, a mogyoróhegyi kiránduló központtól csak néhány kilométerre van a 13 ha-os kis arborétum, az Apátkúti völgyben. Itt a magashegységi hangulatot árasztó fenyvesek között, mindenkinben belső muzsika szólal meg. Ezt a muzsikát szeretnénk fősza-

badítani és kiteljesíteni fűvészkerti szabadtéri hangversenysorozatunk utolsó két hangversenyével.

Aki ide ellátogat, elfeledheti a hétköznapi gondjait, bajait, gyönyörködhet a tájban, a muzsikában.

Kerti muzsikálásunkra családokat, barátokat várunk – esetleg egy jó kirándulás után.

Hangversenyeinken a Dunakanyar településein élő, alkotó muzsikusok, együttesek mutatkoznak be. Beszélünk a művekről, a szerzőkről, az előadó-

ról – oldott kapcsolatot teremtve Önnel, kedves Hallgató.

Koncertjeink előtt és után sétára – az arborétumunkkal való ismerkedésre – hívunk mindenkit. Már a bejáratól a hangverseny helyszínére is 15-20 perces sétával juthatunk el. Aki igényli, a kaputól mikrobusszal közelítheti meg az előadás helyszínét.

Rossz idő esetén hangversenyeinket a visegrádi Áprily Lajos Általános Iskola – Makovecz Imre tervezte – tornacsarnokában, illetve a római katolikus templomban tartjuk, a meghirdetett időpontban, mindig vasárnap 15.00 órakor.

Augusztus 28. Dunakeszi Zeneiskola fűvészzenekara és mazsorett csoportja

Szeptember 25. „Fanfárok” quartett

Az elővételi jegyek erdészeti irodánkban megvásárolhatók. További információk Visegrádon a Pilisi Parkerdő Rt. Visegrádi Erdészeti és az ERDŐK A KÖZJÓÉRT ALAPÍTVÁNY-nál kaphatók.

Cím:

2025 Visegrád,
Mátyás király út 4.

Telefon, fax:

(06) – 26 – 398-025

A Visegrádi Fűvészkert hangversenyeiken kívüli látogatási rendje: kedd, csütörtök, szombat 9-15 óráig.

Látogatás szakvezetővel.

Csoportok indulása 9, 11, 13 órakor.

Az erdészeti bemutatóterület előzetes bejelentés alapján látogatható.